

СПОГАДИ. ЩОДЕННИКИ

УДК 94(477)

ЩОДЕННИК КАМЕРГЕРА КАРЛА XII ГУСТАВА АДЛЕРФЕЛЬДА ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ШВЕДІВ ВОСЕНИ 1708 р. НА ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНІ*

(переклад з англійської Трини Колганової)

(...)Цар з основною частиною московітської армії, яка складалася з кінноти, був на відстані кількох ліг, але фельдмаршал Шереметєв (Scheremethof) дістався до Смоленська з основною частиною піхоти; по дорозі він рубав дерева, щоб перекрити королю дорогу.

Король, який все ще сподівався, що він зможе провести з царем запланований бій, зрозумів, що у нього це не вийде, і, зрозумівши, що далі просуватися буде дуже складно, вирішив перейти кордон в іншому місці, а саме в провінції Сіверія (Severia), тому що через ліси пробиратися було майже неможливо.

Оскільки було необхідно обігнати противника, його величність послав генерал-майора Лагеркрона (Lagercrona) з чотиритисячною кіннотою і піхотою та шістьма гарматами з наказом просуватися вперед до міста Кричов (Kruisshow) і відремонтувати дороги, щоб полегшити перехід армії і також перекинути мости через річку Сож.

Містер Лагеркрона знявся з табору в Старичах (Starichi) уночі з 14-го на 15-е вересня, і вранці король вирушив зі своєю армією, що йшла в три колони. У той день ми пройшли 4 ліги і прибули в селище Бистриця (Bistriza), пройшовши через Мілікова (Milikowa), звідки ми вийшли перед цим. Звідси король продовжив свій шлях 16-го в Воловники (Wolofniki) (3 ліги) і так само 17-го в Горбатку (Horbatka) через Молятичі (Malacziza) (3 ліги), де ми відпочивали до 18-го.

З Горбатки (Horbatka) ми йшли 19-го (1 лігу) в Кричов (Kruischof), де містер Лагеркрона перекинув 2 мости, потім йому було наказано рухатися далі й перейти ліс найкоротшим шляхом, який відокремлює Сіверію (Severia) від Литви (Lithuania), та забезпечити перехід через річку Іпуть (на карті Обез (Obiecz)), звідки йому потрібно дістатися до міста Почеп (Poczorro) біля Смоленська. Через це місто супротивник повинен перейти в Сіверію (Severia).

Король перейшов Сож у Кричові (Kruischof) в день свого прибуття, і ми пройшли 3 ліги далі до Лобжи (Lobza). Після нашого переходу через Сож ми відразу ж увійшли в ліс протяжністю приблизно 20 ліг. Там містер Лагеркрона був уведений в оману селянами: він звернув праворуч занадто далеко, повністю відхилився від курсу, який був йому приписаний. Графу Левенгаупту (Lowenhaupt) король видав наказ перейти Сож у Пропойську.

Король, який 12-го йшов з Лобжи в село Буда (1 ліга з половиною), відразу подумав, що Лагеркрон заблукав, тому що не чув від нього новин. Тому, прибувши 21-го

*Камергер шведського короля Карла XII Густав Адлерфельд (1671-1709) загинув у Полтавському бою. Щоденник безпосереднього учасника Північної війни видав у 1740 р. французькою мовою в Амстердамі син загиблого. Книга мала назву: «Histoire militaire de Charles XII, roi de Suède, depuis l'an 1700 jusqu'à la bataille de Pultawa en 1709, écrite par ordre exprès de Sa Majesté par Mr. Gustave Adlerfeld, Chambellan du Roi» («Військова історія шведського короля Карла XII з 1700 р. до Полтавської битви 1709 р., написана королівським камергером Густавом Адлерфельдом за особистим наказом Його Величності»). У 1740 р. щоденник видано також англійською мовою, пізніше – німецькою та шведською. Переклад здійснено за англійським виданням Adlerfeld G. The Military History of Charles XII, King of Sweden. – London, 1740. – Vol.III. – P. 44-90.

з Буди в Кортковицю (Kortkovice) (4 ліги), він залишив свій багаж позаду і вирушив з полком гвардії Дабл-Карлес (Dabl-Carles). Ар'єргард Лагеркрона, кіннота з 300 одиниць, помилково йшла по правильному шляху.

22-го і 23-го його величність подолав 8 ліг і увійшов у Сіверію (Severia), перейшовши маленьку річку Беседа (Biesez) вбід, оскільки там не було мосту. У першому селі під назвою Нивне його величність зупинився і об'єднався з графом та драбантами, але багаж, супроводжуваний полком Апланда (Upland) та іншими військами, рухався повільно.

Король довго не залишався в Нивному, він послав кінноту з 3000 вояк загону Лагеркрона, щоб вони перейшли Іпуть. Дуже рано 24-го він зупинився табором біля річки Іпуть у селищі Раковка (?) (Drakowa) 2 ліги від Нивного. 25-го міст через Іпуть був закінчений, і він пройшов ще лігу до Костеничів, де вони вийшли з великого лісу і стали відкривати для себе кращу країну. Король почекав тут свою армію 15 днів. Вона прибувала поступово, важко пробираючись через ліси¹.

Цар здивувався, побачивши, що ворог повертається, подумавши спочатку, що він завертає до Литви. Але оскільки було оголошено, що він перейшов Сож у Кричові (Kruischow), то був переконаний, що король Швеції мав намір іти в Сіверію. Позаяк в інтересах царя було зупинити його, він негайно відправив генерал-майора Інфланда (Ifland) на чолі чотирисотенної кінноти з наказом іти день і ніч, поки не дійде до шведів, і кинути війська в міста Сіверщини, які укріплені, згідно з традиціями цієї країни, ровами і валами, укритими лісами.

Цей московитський генерал ішов у супроводі генерал-лейтенанта Рена на чолі 6 полків драгунів, і ці 2 командири пройшли близько 30 ліг за 3 дні. Фельдмаршал Шереметєв разом з Гольцем (Goltz), Аллартом (Allart), Рензелем (Renzel) та іншими генералами слідували за Інфландом і Реном з тією частиною піхоти, яка стояла табором під Смоленськом і намагалися йти якомога швидше.

Генерал Баур, що йшов з царською армією, був посланий з 6-ма тисячами кавалерії, яка повинна була слідувати по п'ятах короля. Біля міста Кричов (Kruischef) вони зустрілися з нашим ар'єргардом під командуванням генерал-майора Круза (Cruus). Він наказав генерал-майору Мікосу (Michos) з двома сотнями драгунів атакувати. Мікос був так «гостинно» прийнятий генерал-лейтенантом Гроссенном (Grothusen), який просунувся вперед лише з кількома ескадронами, що він втратив на полі бою 300 чоловік, після чого поспішно відступив, не маючи сил для повторної атаки.

Цар, який тримав свої найкращі війська при собі, знаючи, що генерал Левенгаупт ще не долучився до королівської армії і що цей генерал мав перейти Дніпро, вирішив атакувати його і відрізати дорогу до Сожу, яку Левенгаупту наказано було перейти в Пропойську або в іншому місці, яке вважатиме зручнішим². З таким планом цар поїхав назустріч Левенгаупту, який перейшов Дніпро 22-го і 23-го вересня, рухаючись, згідно з його наказом, прямо до Сожу, хоча він був не впевнений, а чи не атакує його супротивник.

26-го з'явився авангард противника, 27-е і 28-е пройшли в невеликих сутичках, в яких ворог весь час програвав. 29-го граф Левенгаупт, незважаючи на важкий багаж і велику кількість возів, навантажених провізією на 3 місяці, які він віз із собою, знаходився на відстані не більше 2 ліг від Пропойська, де з'явилася більша частина ворожої армії, проти якої він виступив, і про це я повідомлю вашій світлості в наступній розповіді, яку я маю честь відіслати Вам.

¹ Армія під час походу потребувала поповнення припасів, у полках часто не було ні хліба, ні пива, ні вина, ні бренді. У Кричові (Kruischow) вони знайшли багато солі і трохи бренді, але цього б не вистачило на всю армію, крім того, важкий перехід через нескінченні ліси і болота був украй виснажливий. Однак надія побачити Україну, а також приклад його величності, гідний наслідування, його доброта, терпіння, працьовитість так надихнули війська, що вони згодні були витерпіти все, слідуючи за ним. Коли ми вийшли з лісу і увійшли до Сіверщини, то відкрили чудову країну з великими і красивими селами, але вони були порожні, при нашому наближенні населення залишало села: ми знаходили тільки корм для наших коней у великій кількості.

² Левенгаупт відбув з Риги в середині серпня на чолі 11 тисяч чоловік і прибув 24-го в Полоцьк (Poloczko), маючи з собою 7000 возів з провізією і боеприпасами.

Правдива розповідь про криваву битву біля селища Лісна в Палатинаті Мстиславля, 2 ліги від Пропойська, між військами шведського короля під командуванням графа Адам-Льюїс Левенгаупта і російської армії під командуванням царя і його головних генералів 29 вересня 1708 року.

Після того, як граф Левенгаупт отримав наказ пройти в Стародуб через Пропойськ, то, щоб з'єднатися з військами його величності, він перейшов Дніпро 21-го і 23-го вересня біля Шклова (Sklow) по мосту з човнів, хоча цар, який був зі своєю армією біля Горки, Дребен і Романов, 10 ліг від Шклова (Sklow) міг легко оспорювати перехід.

У перший день цей генерал просувався вперед, ще не відчуваючи настирливості з боку ворога, але наступного дня з'явилися деякі їхні війська і 25-го 2 тисячі драгунів прибули атакувати наш ар'єргард, який складався з трьох сотень кавалерії і стільки ж піхоти. Але як тільки наш ар'єргард зіткнувся з ними, вони не посміли атакувати нас і спішно відступили.

26-го армія прибула до Беліці (Bieliza), і це був дуже важкий і небезпечний похід. Тут противник з'явився у великій кількості. Генерал Левенгаупт дав наказ розмістити багаж попереду, де велика кількість військ буде охороняти його, а сам став на чолі полку. Той же наказ був відданий і 27-го.

Оскільки ми знали, що вся ворожа кавалерія була тут, граф Левенгаупт розташував свою в два ряди, а піхоту – з тилу в долині, щоб приховувала їх від противника: коли битва почалася, можна було пройти через невеликий простір, який кіннота залишала між ескадронами. Це розташування привело в замішання супротивника, який вишикувався для битви і не очікував такого ходу. Генерал Левенгаупт пішов направо, а генерал-майор Штакелберг (Stackelberg) наліво, йшли одночасно двома рядами і атакували супротивника, який розвернувся і швидко відступав. Ми переслідували їх півліги, але не змогли наздогнати. Генерал-лейтенанту Зоге (Zoge) пощастило більше, він був попереду з кількома ескадронами, і швидко переслідував їх ар'єргард, наздогнав, убив багатьох і захопив 8 полонених.

Ми дізналися від полонених, що кавалерією, яку ми переслідували, керували Меншиков і Пфлюг (Pflag), які були попереду, і що цар слідував за всією армією. Це змусило Левенгаупта продовжити шлях, на якій зіткнувся з тисячею труднощів, включаючи тривалий похід, глибокі непрохідні болота, що утрудняють рух. Генерал дав наказ своїм військам ставати на нічліг у відкритому полі і бути готовими до всього.

Ворог прискорив рух і 28-го вранці почав нову атаку на наш ар'єргард, який зреагував швидко не тільки вогнем зі зброї, але й з гармат (2 гармати були розташовані позаду). Противник, зрештою, змушений був залишити нас, намагаючись згодом атакувати з усією міццю в різних місцях, особливо на мосту, який наші солдати перекинули через маленьку річку. Але скрізь ми давали їм відсіч, хоча у них уже були гармати, і цар слідував з усієї піхотою.

Після того, як багаж розмістили в безпечному місці, першою йшла кавалерія, потім піхота, рухаючись у бік Лісної, куди ми прибули о 4 вечора і стали табором у вузькому місці. Генерал відразу наказав військам, які формували авангард, налагодити мости через болота, які були біля нашого табору, і розчистити дороги через ліс, де противник повалив багато дерев. Це повинно було зробити шлях до Пропойська наступного дня більш просторим. Як ми дізналися, поки ми вживали ці заходи, деякі з ворожих військ прибули до Пропойська, а деякі інші загони пройшли повз нас. Генерал Левенгаупт добре подумав і 29-го в кінці дня вирішив зібрати 7 сотень кавалерії з генералом-інтендантом Браско (Brask), піхоту, зібрану з різних полків, полк піхоти Аболен (Abolehn), драгунів Карелії (Carelia) і Шретерфельта, (Schreiterfelt). Цим військам дано наказ виступати на фронт, за ними слідує половина багажу і загін, що охороняє його. Потім слідував загін кавалерії Аболена (Abo – Lehn), драгуни полковника Скога (Scog) і полковника Лейона (Leyon) з батальйоном Найленд (Nyland), з яким слідувала інша частина багажу. Решта армії залишалася на межі з лісом для спостереження за діями супротивника і для того, щоб заважати нападу на обози з провіантом і боєприпасами.

Противник знайшов способи зібрати всі свої сили для битви в лісі, який хоч і не був дуже густим, залишав достатньо місця для їхніх військ. Вони вийшли проти нас, коли ми їх не чекали, і близько 11 години почали атаку. Наш генерал, оцінивши ситуацію на полі бою, вишикував свою піхоту обличчям до лісу, спішився. Ставши на чолі свого полку піхоти і батальйонів Хельсінг (Helsingois) Або-лен (Abo – Lehn), повів їх уперед, наказавши іншим полкам і військам, що охороняли багаж, приєднатися, щоб допомагати йому. Коли вони були від противника на відстані пострілу мушкета, генерал поскакав попереду кінноти, яка разом з піхотою атакувала ворога з такою люттяю і успіхом, що вони негайно змушені були відступити, і врешті-решт ми їх вигнали з лісу, де у нас було 4 гармати. Такий вдалий початок дуже поживив війська і змусив їх сподіватися на швидку поразку ворога. Однак вони сильно переважали нас кількісно і їх війська постійно поповнювалися свіжими силами. Наступне відбулося помилково з вини офіцера: шведи, які вже оволоділи лісом, замість того, щоб допомогти, згідно з наказом генерала, пішли назад (під час його відсутності) по рівнині у напрямку до інших полків, які йшли для їхньої підтримки. Це не тільки спричинило плутанину, але й дало ворогові, який поповнив свої війська свіжими силами, можливість відбити ліс і встановити там свої гармати.

Граф Левенгаупт був у розпачі від цієї помилки, і йому нічого не залишалось, як задіяти артилерію. Вона вдарила з таким гуркотом у руських, що ті відступили і не посміли скористатися своєю перевагою. Полковнику Врангелю (Wrangle) потім було наказано атакувати свіжі сили ворога усіма полками піхоти, які у нього були, щоб витіснити противника з лісу. При нашій спробі увійти в ліс московіти вийшли на рівнину, шикуючись у 4 ряди піхоти, що йшли один за одним. Ми з силою атакували їх і розхитали перший ряд, відкинувши їх на другий, який у свою чергу штовхнув інших.

Будучи загнаними в ліс, вони зустріли підтримку зі свіжих військ і, користуючись захистом дерев і кущів, зробили неможливим для нашої піхоти відкинути їх далі.

У той час, як наша піхота творила чудеса, наша кіннота тіснила ескадрони противника, як тільки вони піднімалися в атаку, і часто штовхала їх назад у ліс, де вони завжди знаходили підтримку своєї піхоти, без якої їм довелося б зле.

Ця битва тривала з півдня до ночі. Щоразу, коли супротивник виступав вперед, ми відкидали його в ліс, і він ніс великі втрати, незважаючи на свіжі сили, які вони збирали проти нас і які поступово звільнялися. Було 3 головних бої, піхота поверталася, щоразу вишикувавшись у 4 ряди, а кіннота була сформована в 2 крила по 5 або 6, де ми мали єдиний ряд для протистояння; решта наших військ, як вже було сказано, пішла вперед з багажем. Більше того, ця лінія не була досить довгою, щоб запобігти прориву противника, який таки стався протягом цих 3-х дій, коли 6 тисяч шведів з самого початку підтримували найсильніший вогонь, тільки московитів (не рахуючи інших) було принаймні в 5 разів більше.

У першій битві, коли ворожа піхота спробувала слідувати за шведськими полками, які відступали, як ми вже сказали, з лісу на рівнину всупереч наказам генерала наша кіннота з мечами в руках так розбила їх, що їхні ряди перемішалися, і вони поспішно відступили в ліс. Туди ж послідувала ворожа кіннота, яка підтримувала піхоту.

У другій битві шведська піхота, як ми могли бачити, не тільки кинула 4 ряди піхоти на рівнину, а й переслідувала їх у лісі, де у них була гармата і свіжі сили, змусивши наші полки відступити. У той же час наша кіннота так само успішно відбивала напади ворога, і ті наші війська, які були далеко в лісі, постраждали від піхоти противника.

У 3-ій головній битві противник зробив найсильніше останнє зусилля, використовуючи свіжі війська, що прибули атакувати 6 тисяч шведів, які були досить стомлені і в незначній кількості, але мали можливість заволодіти переходом у Пропойськ, однак, коли наші полки, що йшли вперед, були на відстані ліги з половиною, вони отримали наказ повертатися нам на допомогу. Вони приєдналися до нас, і разом ми атакували їх з такою доблестю, що вороги втратили 17 прапорів, 2 пари литавр. У той же час наші гармати, заряджені мушкети відкрили сильний вогонь, особливо по військах, одягнених у зелене. Вся земля була вкрита мертвими тілами, мало хто вцілів.

Після цієї битви генерал вишикував армію і стояв на полі до пізньої ночі, очікуючи, чи не зробить противник спробу атакувати знову, але вони були дуже стурбовані останнім боєм, побачивши, що всі їхні зусилля коштували їм так багато життів, і все марно. Вони покинули поле бою і почали відступати, спочатку ліве крило, потім піхота, заглибились у ліс, де розвели кілька багать.

Цей відступ противника був причиною ухвалення рішення генералом Левенгауптом не атакувати знову противника на цьому місці, а продовжити шлях, сподіваючись знайти по дорозі зручніше місце на випадок, якщо ворог захоче слідувати за ними і дати їм другий бій. Тому, постоявши декілька годин в очікуванні бою, він дав наказ полкам починати рух поступово один за іншим. Усе було виконано в правильному порядку, на відміну від противника, який не наважувався нападати після такого бою.

Кілька возів заплуталися в темряві ночі, вони зупинилися і заважали руху артилерії, генерал наказав потопити гармати в болотах, бо рух не можна було затримувати. Біля Пропойська наші полки приєдналися до основної частини багажу, який відіслали перед цим, але позаяк противник перетворив це місто на попіл і ми не могли знайти дерев, щоб побудувати міст, а війська противника вже почали з'являтися, генерал прийняв рішення повернути в один бік і, враховуючи труднощі перевезення великої кількості багажу, з яким йому довелося переходити 3 річки та ліси 20 ліг довжиною, де противник міг у будь-який момент напасти і перешкодити руху, він наказав кращу частину багажу, яку зручно перевозити, зберегти, а решту разом з возами знищити. Це було точно виконано, генерал розподілив коней, що звільнилися від багажу, серед піхоти, і вони продовжили свій шлях.

У цьому випадку було марно намагатися вберегти деяких солдатів і слуг від отруєння вином, бренді та іншими лікерами. Дехто лежав п'яний, дехто потрапив до рук козаків, і, можна сказати, що під час усього походу дуже багато хто потрапив у полон противника.

Перед відходом з Пропойська поширилася тривога про небезпеку наближення противника. Генерал терміново наказав кільком полкам готуватися до бою, і вони вишикувалися біля міста на маленькій рівнині. Але коли вони побачили, що це тільки козаки, він наказав своїм людям йти через ліс уздовж берега річки, сподіваючись знайти зручне місце для переправи через Сож, що вони зробили біля селища Glewsna 4 ліги від Пропойська, де 500 коней легко перепливали річку в ту ж ніч.

Наступного дня, 1 жовтня, решта військ також переплила, тепер уся армія перейшла річку, і генерал вільно пройшов через ліси і перейшов річки Беседь і Іпуть без опору і, прибувши нарешті на великі рівнини півночі, генерал зупинив війська для відпочинку.

Як тільки генерал Левенгаупт зупинився табором 10-го числа для зустрічі з його величністю, генерал Фон Ворден (Von Worden) атакував нас з 4 тисячами кавалерії. Але ми так «тепло» його зустріли, що він у замішанні відступив, втративши більше 400 солдатів на полі бою. Після цієї битви в той же вечір генерал прибув до Туркова (Turkowa), де він знайшов шведську сторону, що прибула раніше за нього, і 13-го він приєднався до короля в селищі Рухові (Rukowa), де містилася штаб-квартира.

Втрати противника у вищепописаній битві були значними. Шульц, московитський генерал-ад'ютант, який згодом був узятий в полон, визнав, що кількість убитих на полі бою доходила до 6 тисяч осіб, не рахуючи поранених, яких було набагато більше. Загін Меншикова, що складався з 6 полків, був майже повністю знищений, а також дуже постраждали царські полки Преображенський і Семенівський. Серед відомих людей принц Гессе-Дармштадт (Hesse-Darmstadt), генерал Баур і велика кількість офіцерів були поранені, і перший помер від ран. З нашого боку було 3 тисячі вбитих, враховуючи значних офіцерів.

Граф Левенгаупт доблесно бився скрізь, де був найлютіший вогонь. Він був двічі поранений, але це не завадило йому залишатися в строю, поки бій не закінчився.

Це правда, що наші війська ніколи не билися з такою сміливістю і твердістю, незважаючи на нерівні сили; 6 тисяч встояли перед 30 тисячами, не відступаючи з полудня до ночі. Поле бою було болотисте, рівне і закрите, і під час битви в обличчя солдатів дув вітер з градом і снігом, але, незважаючи на ці труднощі, вони билися,

як леви, до самої ночі, ми могли здобути повну перемогу, але там було мало місця, і якби генерал міг не слідувати наказам короля і замість того, щоб слідувати за його величністю, згідно з його розпорядженням, через ліси і важкі шляхи, де ворогові було легко нас відрізати, і вони могли напасти на нас у будь-яку хвилину, то ми могли б почекати їх і атакувати спільними зусиллями на зручнішому місці на відкритому полі. Всі, хто були присутні на цьому кривавому бою, захоплювалися тим, як наші війська зносили всі труднощі¹. Я можу тільки додати, мій лорд, до цієї розповіді, що принц Меншиков, маючи наказ слідувати за графом Левенгауптом і увійти до Сіверії на тій стороні, перейшов Сож біля Гомеля і увійшов в країну через Чернігів (Czernikow). Що стосується царя, він повернувся до Смоленська з рештою армії і пораненими, яких було дуже багато.

Я розповідав вашій світлості, що його величність провів 15 днів у Костеничах (Kossinice). Це селище розташоване на вході у великий ліс, 12 ліг від Стародуба і 7 – від Почепа (Potschoro). Незважаючи на всі наші старання, противник, якщо не увійшов перший в країну, то увійшов разом з нами. Перше, що зробив Інфланд, це негайно заволодів Стародубом² і Почепом, щоб спостерігати за майбутнім походом шведів, і підпалив усі села, через які вони повинні були пройти.

Ми пробули кілька днів у Костеничах, поки не отримали новин від генерал-майора Лагеркрона, який замість того, щоб вийти з лісу біля Почепа (Potchoro), пройшов 2 ліги зі Стародуба, тому в супротивника був час вжити заходів обережності до його прибуття³. Коли згодом він узяв курс на об'єднання з королем, він отримав наказ повертатися в Стародуб, щоб спостерігати за діями московитів, які все більше зміцнювалися, і постаратися запобігти подальшому спустошенню, яке заподіював супротивник.

Король знявся з табору в Костеничах 11 жовтня і взяв курс на Україну, в 1-ий день він пройшов 3 ліги в Білогорщу (Bialohorst), де перебував до 12- го. Армія йшла різними колонами на чолі з головними генералами.

З Білогорщі (Bialohorst) ми вийшли 13-го в Рухів (Ruchowa) – 3 ліги, де граф Левенгаупт зі своїми військами приєднався до короля. Похід продовжився 14 числа з Рухова (Ruchowa) в Сколково (Skolkow) – 2 ліги, де король командував полковником Альбеділь (Albedyhl) з 12-ма ескадронами; вони рухалися вправо, де перебував Меншиков, щоб перешкодити ворогові спалити селища, через які він повинен був пройти⁴.

16 жовтня ми йшли зі Сколково (Skolkow) 2 ліги до Черенкова. 18- го король проходив місто Стародуб праворуч, решта армії йшла одночасно ліворуч від нього. Ми пройшли 3 ліги в Картушино. Противник, який був у Стародубі, напав на нас в той день і заподіяв шкоди нашим обозам.

З Картушино ми рушили в Понурівку 19-го числа, де відпочили кілька днів. Сюди містер Лагеркрон повернувся зі своїм загоном.

Фельдмаршал Шереметєв тим часом увійшов у країну з піхотою разом з генералами Гольцем, Аллартом, Рензелем та іншими. Вони трималися від армії короля ліворуч, не наважуючись атакувати. Нічого незвичайного не відбулося, крім того, що генерал Інфланд з 4-ма полками драгунів відвоював перехід біля тієї колони,

---

1. Інші історики представляють цей бій більше на користь царя, про нього говорять, що він добився повної перемоги і захопив велику кількість шведських возів і що Левенгаупт, який погодився відступити, привів не більше четвертої частини його людей королю. Я думаю, число не таке точне, як указане нашим автором: тобто якщо ця армія була майже знищена, це повинна була бути непростима вина і царя, і його генералів.

2. Інфланд поставив козака Скоропадського у Стародубі за начальника з 2-ма тисячами драгунів і кількома тисячами козаків, вони робили постійні напади на нас. Насправді у Мазепи був наказ, що перший, хто з'явиться перед воротами цього міста, може увійти. Передбачалося, що шведи будуть там до приходу руських. Але так не вийшло з вини Лагеркрона. Населення дозволило Скоропадському увійти, що було дуже погано для нас.

3. Лагеркрон діяв необережно в цьому важливому випадку зі зрадниками і п'яними, котрі погано себе вели під час переходу через великий ліс, що заважало нам оволодіти основним містом Сіверщини.

4. Ця чудова країна була незаселена. У селах, досить великих, не було жодної живої душі і ніякої провізії. Все було закрито всередині міст.

яку вів генерал Крейц (Creutz). Цей генерал наказав полковнику Гамільтону, який приєднався до нього зі своїм загоном, атакувати Інфланда. Гамільтон виконав наказ, убивши багато солдатів, а інших змусив бігти.

Ворог, побачивши, яку тактику вибрав король Швеції, не кинувши свої війська в Новгород-Сіверський, зайняв столицю цієї провінції, щоб зміцнитися, як в інших місцях. Тому генерал Крейц, якому король наказав заволодіти цією місцевістю, прийшов занадто пізно, противник випередив його. Потім йому було наказано з генералом Крузом (Cruus) постежити за діями Шереметева, який, боячись атаки, спорудив мости через річку Десна і змусив свою армію перейти річку.

Противник перестав все спалювати і приводити в лють козаків (самі шведи такого не робили), оскільки вони бачили, що жажливі нищення не припиняються; король Швеції з королівською кавалерією, вкрай виснажений від жажливого походу, який вони здійснили, йшов через країну, багату усілякими речами і особливо фуражем.

Шлях короля Швеції через Україну був дуже бажаний для Мазепи – великого козацького полководця, який був незадоволений царським урядом і склав план, як позбутися ярма і передати себе під протекцію короля Швеції. Але потрібна була велика обачність, він довірив цей план тільки 2 або 3 головним людям своєї країни, у вірності яких був упевнений. Щоб якнайкраще приховати гру, він послав свого племінника Войнаровського до принца Меншикова в той час, як він наближався до Чернігова після бою з Левенгауптом, щоб запевнити царя у своїй вірності і покорі і вибачитися, що не може особисто прибути з причини хвороби, яку він використував як відмовку.

Мазепа дуже спритно найняв лівонійця, підданого короля Швеції, якого полонили на початку війни і перевезли у свою країну, і з того часу він жив там зі своєю сім'єю. Ця людина була послана гетьманом таємно в супроводі одного зі своїх родичів з необхідними приписами натякнути королю про свої наміри. Вони прибули, коли його величність була у Понурівці, і вони були незабаром відправлені згідно з їхнім бажанням.

Але чи то Меншиков зрозумів план Мазепи, чи то тільки підозрював, Войнаровський незабаром, зрозумівши, що він не має добрих намірів ні до нього, ні до його дядька, і в той же час, будучи попереджений бути насторожі, вирішив виїхати, не попрощавшись. По його поверненні Мазепа прикинувся, що дуже незадоволений поведінкою молодого людини, і поскаржився московітському полковнику, який завжди був при ньому за царським наказом для спостереження за його діями і попросив його поїхати і попросити вибачення у принца Меншикова і спробувати усунути всі ті підозри, які могли зародитися щодо нього.

Полковник, обманутий цією нещирістю, поїхав чекати Меншикова, а Мазепа, заспокоївшись після відбуття свого наглядача, покинув гарнізон у Батурині, який був його резиденцією, віддавши наказ коменданту захищати її до кінця, переправився через Десну в компанії 4 чи 5 тисяч чоловік та головних людей країни.

Король Швеції, який рухався до тієї ж річки 22-го числа з Понурівки (4 ліги) у Машеве (Mazovo-huta), звідки 23 жовтня він пройшов 3 ліги, далі в Ларинівку і 25-го прибув в Горки, 2 ліги, пройшовши поряд з містом Новгород-Сіверський, де командував генерал Рен.

Що стосується Мазепи, то він, перейшовши Десну, попрямував безпосередньо в шведський штаб. Війська, які йшли з ним, були впевнені, що він збирається атакувати шведів. Але коли гетьман був на невеликій відстані, він розкрив свій план, котрому ніхто з них не чинив опір. Потім він попрямував у село, де стояли полковник Хельм і Гіленштерн зі своїми полками драгун, які були трохи стривожені.

Мазепа послав людину до шведів повідомити про своє прибуття. З великими труднощами йому вдалося переконати їх повірити, що це не пастка, як вважали ті. Командир шведського полку наказав своїм воякам спішитися і позаяк у нього в полку був італійський капітан на ім'я Де Сакс (De Saxe), який деякий час служив московітам і який особисто знав Мазепу, послав його до нього з кількома драгунами

дізнатися про суть справи. Капітан повернувся і доповів, що Мазепа приїхав особисто, і Хельм прийняв його з усіма належними почестями. Козацький полководець залишився там на наступний день, 28-го числа. У цей день він зобов'язав своїх старшин дати урочисту присягу. Полковник Хельм послав негайне повідомлення у зв'язку з цією подією королю, який був на відстані 3 ліг, і він віддав терміновий наказ приготувати штаб для Мазепи за півліги від п. Гірки, куди він прибув в той же вечір.

Наступного дня Мазепі була призначена аудієнція. Він прибув до приймальні у супроводі головних осіб країни, а саме: генерал-квартирмейстер, головний суддя, канцлер, 2 генерал-ад'ютанти і кілька полковників. Його почт налічував тисячу чоловік, перед ним несли 2 символи його титулу: хвіст коня і генеральський жезл.

Прийшовши до короля, Мазепа звернувся до нього латинською. Його мова була короткою, але точною. Він благав його величність захистити козаків і дякував Богові за можливість їм позбутися рабства, яким їх лякав цар. Потім Мазепа поцілував руку короля і, оскільки він страждав від подагри, йому дозволили сісти в той час, як король залишався стояти і розмовляв з ним. Мазепа – людина 64-х років, середньої статури, худорлявий, суворого виду, з вусами на польський манер, проте дуже приємного характеру і дуже люблячий жестикулювати. Він говорить дуже правильно і у всьому, що він розповідає, є дуже багато хорошого сенсу. Він раніше вчився і говорить латинською дуже добре. Його образ дуже схожий на образ головного скарбника Сапегу (Sapieha), котрого його величність бачив у Саксонії.

Король був дуже задоволений розмовою, що продовжилася до півдня, іноді на більш серйозні теми у присутності ясновельможного графа Піпера (Piper) і 2-х державних секретарів, іноді в компанії головних офіцерів і козацьких міністрів, у яких був дозвіл перебувати на аудієнції у короля і цілувати його руку. Коли прийшов час обіду, король сів за стіл і з ним Мазепа та його офіцери першого рангу. Крім королівського столу, було ще 2 столи, приготовлені для козацьких міністрів, які також були запрошені графом Піпером і Реншильдом (Rheinschild).

Після обіду король повернувся в свій кабінет, куди Мазепа відніс хвіст коня, показав королю і вклонився на знак своєї покірності. Коли він зліз з коня, багато людей зібралось разом, щоб побачити його, всі вони бурхливо висловили свою повагу до його особистості.

Мазепа тепер отримав повідомлення, що московитський загін може напасти на нього і той же загін захопив кілька возів, що належали його військам біля Десни. Король наказав полковнику Даблдорфу в той же вечір з 6 сотнями кінноти і козаками в кількості 300 осіб прямувати до Оболюня (Blonia) на Десні, 5 ліг від штабу його величності, щоб спостерігати за діями противника й прикривати армію.

Решта залишились у Горках з 25-го жовтня до кінця місяця. Фельдмаршал Шереметев був посланий зі своїми військами вздовж Десни з планом запобігти переходу шведського короля.

31 жовтня король, покинувши Гірки зі своєю колоною, пройшов лігу з половиною в Гнатівку (Ignotovka) і вирішив перекинути мости через річку на відстані 1 ліги звідси в селищі Мезин (Mezin). Як не було тяжко дістатися до цього місця, але він не відступив від мети. Він йшов у супроводі принца Вуртенберга, генерал-майора Акселя Спарра, його полку гвардійської піхоти і піхоти Дабл Карлес (Dabl Carles), щоб упорядкувати похід.

Колона під проводом Спарра незабаром приєдналася до них, і вони почали працювати над мостами, але вдарив мороз, річку скувало льодом, і в той день нічого не можна було зробити. Це дало противнику час, і тому король подумав, що противник не упустить можливості напасти. Його величність розмістив 28 гармат на височині на цьому березі річки, і вони тримали під обстрілом інший берег.

Незабаром ми виявили ворога, який, побоюючись гармат, не наважувався підійти вдень, але, коли наступила ніч, вони рухались під прикриттям кущів, яких було багато на їхньому боці. 1 листопада вранці ми дізналися, що зліва від нашої артилерії стоїть їхня батарея. Вогонь противника був слабкий, більша частина військ трималась на

відстані. Кожного разу, як вони наближалися, ми успішно розряджали в них наші гармати.

2 листопада був призначений королем для походу. Але через те, що батарея противника заважала нам перейти річку там, де були зручніші береги, ми були вимушені шукати інше місце, і цей похід виявився найважчим і незвичайним.

Ви повинні знати, мій лорд, що пагорб, на котрому були встановлені гармати, був дуже крутий, і відстань між пагорбом і річкою була дуже вузька на цьому боці, однак король наказав розташуватися там тим військам, що повинні переходити, й тим, що повинні будувати плоту, бо човнів у нас не було.

Спустившись з пагорба, офіцери і солдати зробили плоту або понтонні мости біля його підніжжя. Потім декілька людей натягували мотузки або троси на інший бік, вони допомагали їм переправлятися і повертатися.

Зробивши це, ми почали переправляти по 15-20 солдатів на кожному плоті, тому до вечора переправились 600 чоловік, а саме: 200 вестландців (Westmanlanders) і 400 фіннів (Finnois) на чолі з генерал-майором Стакелбергом, який командував підполковником Сакен фон Остеном (SackenvonOesel) та майором Старенфліхтом (Starenflycht).

Противник перед цим ніяких заходів не вживав, але вночі вони підійшли з 6-а чи 7-а батальйонами під командуванням генерал-лейтенанта Алларта. Цей генерал розділив свої війська і одній частині наказав рухатися вправо, а іншій – вліво, щоб оточити шведів з обох боків, він рухався довго, намагаючись уникнути гарматного вогню, що успішно їх вражав.

Стакелбергу під прикриттям кущів наказано було рухатися наліво з фіннами для атаки ворожої батареї. Таким чином, була невелика дистанція між ним та вестландцями. Противник тим часом був узятий в лещата вогню, стемніло так, що не можна було розрізнити фігури людей, і шведи тримались якомога ближче одне до одного.

Потім противник спочатку почав виявляти себе вогнем з маленьких гармат без можливості бачити кого-небудь з нас, і гренадери, що були послані в це вільне місце між 2-ма частинами під командуванням Стакелберга, кидали гранати, всі вони падали в ріку, не приносячи ніякої шкоди.

З іншого боку майор Старенфліхт (Starens (f) lycht), який командував вестландцями (Westmanlanders) і у якого був перший бій з московітами, міг розрізнити противника в світлі їхнього власного вогню. Він відповів вогнем з великою силою і вже успішніше. В інтервалі інші війська продовжували йти, поки генерал-майор Штакелберг (Stakelberg) повернувся підтримати їх. Вогонь тривав 3 години без зупинки, кожен солдат вистрілив 30 разів, і його величність наказав переходити іншим військам. Тим часом шведи відбивали напади ворога з мечами в руках, оскільки у них не було більше пороху, і вони намагалися перерізати противнику шлях відходу до річки, де московіти намагалися схопитися за канати, за які були прив'язані плоту.

Завзятість, з якою шведи відстоювали свій плацдарм, нарешті зупинила ворога, за чисельністю він перевершував шведів, але вони поспішно відступили, боячись переслідування; але ми їх не переслідували, а тільки били з гармат, які стріляли дуже швидко по відступаючих.

У московитів було 600 чоловік убитих і більше тисячі поранених, за їх власним підрахунком, а у нас – 30 убитих і близько 70 поранених. Двоє королівських генерал-ад'ютантів по імені Огілві (Ogilvi) і Дювалд (Duwald), які були в поході з його величністю, перебували серед поранених і померли через кілька днів.

Здобувши перевагу в поході, король призначив закінчити мости на наступний день. У генерала Рооса, що був нижче на відстані ліги, був наказ спорудити один міст для його переходу зі своєю колоною, і вся армія перейшла річку в цих двох місцях.

У той час, як ми були зайняті переправою через Десну, цар ішов зі Смоленська, щоб об'єднатися зі своєю армією, думаючи, що король Швеції вирішив захистити місто Батурин, за яке дуже переживав Мазепа, оскільки воно було погано укріплене, хоча він залишив там війська в достатній кількості. Укріплення в цьому місті були в жалюгідному стані і були побудовані в традиціях цієї країни, коли найбільш укріплене

місце можна «перейти через хибарку (халупу)», як називають це французи. Мазепа б відремонтував її кілька років тому, але його завжди зупиняли люди царя, який хотів, щоб Мазепа не мав ніяких укріплених місць у своїх володіннях. Вони казали, що не варто витратити гроші, його царська величність достатньо сильний, щоб захистити його від усіх нападів ворогів.

Цар захотів помститися Мазепі, проти нього він видав жакливі маніфест і віддав наказ негайно атакувати його столицю до того, як шведи прийдуть на допомогу. Для цього Меншиков, який був недалеко, привів кілька тисяч солдат і атакував 3-го листопада. Його війська без великих втрат взяли Батурин і після нелюдської різанини, не шкодуючи ні жінок, ні старих, захопили жінок, що залишилися серед живих, близько 40 гармат, не рахуючи мортир; потім перетворили місто на попелище разом з млинами на річці Сейм, але перед тим по-варварськи пограбували все. Частині гарнізону пощастило врятуватися через річку Сейм, але коменданта було взято у полон і поведилися з ним дуже жорстоко. Він був уродженець Пруссії і звали його Кенігсек (Konigseck).

Король Швеції, перейшовши Десну, продовжив свій похід у напрямку річки Сейм і прибув 6 листопада в Чапліївку (Czieplowka) (ліга з половиною). Сьомого числа його величність продовжив свій похід (дві ліги) до селища Лукнів (Lucknowa), а звідти восьмого числа прибув до Атюші (Otiusa) (дві ліги з половиною). У цьому селищі селяни зібрались покинути своє село, як зробили інші. Але, побачивши наближення його величності, вони вийшли і піднесли хліб-сіль (великий буханець хліба і сіль) як знак своєї довіри.

Король зупинився тут, поки решта армії не перейшла Десну. Потім він ішов цим шляхом, перейшов Сейм 12-го числа біля міста Батурина, де вони побачили жакливі руїни, відчули повітря, інфіковане смородом мертвих тіл, іноді напівзгорілих. Його величність пройшов 2 ліги з половиною до Городища, де зупинився на кілька днів.

Тут люди Мазепи привели генерал-ад'ютанта принца Меншикова, якого вони взяли в Прилуках (Prziluki). Його звали Шульц (Schultz) і він був уродженець Пруссії. Він був посланий царем з листом до короля Августа (Augustus) з побажанням, щоб принц повертався в Польщу, очевидно, що йому можна більше не боятися короля Швеції. При ньому було знайдено кілька листів, адресованих у канцелярію з образливими словами і московитськими хвосточками¹, щоб переконати публіку в багатьох їх перевагах, над якими король дуже сміявся, читаючи лист.

Коли цар зустрівся з Меншиковим, він залишився в межі своїх володінь поблизу Глухова (Glukow) між річками Десна і Сейм, де він чекав на кілька нових полків з Московії, яких після прибуття налічувалось до двадцяти тисяч чоловік. Він мав з собою кілька тисяч козаків, які зберігали вірність і, оскільки він дуже хотів перемогти, подумав, що треба позбавити влади Мазепу, що й було зроблено з великою церемонією в місті Батурині незабаром після його захоплення. Вони приготували для цього ешафот, на якому висіло його опудало з блакитною стрічкою ордена св. Андрія²; потім його було зірвано, а опудало повішене катом.

Оскільки цар обмежив вибори другого великого генерала в Глухові до сьомого числа, там вибрали гетьманом стародубського полковника на ім'я Іван Ілліч Скоропадський, якого його царська величність запропонував козакам зі свого боку. Полковники – командуючі територіями і провінціями, і є також кілька, що командують більше ніж десятьма тисячами людей.

Погода вже не дозволяла більше відкладати питання зимових квартир для армії, щоб вона могла відпочити після виснажливого маршу. Докладалися зусилля для влаштування таким чином, щоб війська могли добре відпочити і були захищені від

¹ У них в основному була битва біля селища Лісна, і вони зробили помпезний опис своєї удаваної перемоги, яку вони, за їх словами, одержали. Ми залишаємо на розсуд тих, хто був присутній на тій жакливій битві і на чьому боці була перемога. І чи можна вважати переможеними тих шість тисяч, які витримали натиск тридцяти тисяч і потіснили їх з поля бою. А щодо багажу, хто завгодно може пограбувати його, якщо поряд немає небезпеки. А от найбільша перемога московитів – це їх втрати.

² Мазепа зняв цей орден, коли він їхав на зустріч з королем Швеції.

будь-яких нападів: обережність стала необхідною, оскільки його величність перебував недалеко від кордонів з Московією.

По цей бік річки Сейм починається неосяжна країна Україна, що простягається до татарського Криму з одного боку, відкриваючи скрізь величезні і чудові рівнини, що подекуди рясніють містами та селами і простягаються на багато ліг вперед¹. Коли король зробив точний аналіз ситуації в цілому по країні, особливо вдовж кордонів,

¹ Король залишався в Городищі з 12-го по 16-е, щоб дочекатися прибуття решти армії, полки йшли через Сейм і зайшли в Україну. Ця країна, що розташована між Польщею, татарами та Росією, називається так згідно з її розташування, слово «Україна» означає межа, кордон, прикордоння. Україна названа відповідно, не враховуючи провінції Покутія (Pocutia) і Подолія (Podolia). Згідно із загальними підрахунками, розміри країни – більше 70-и німецьких ліг в довжину і більше 30-и в ширину і відповідно вона складається з 2-х провінцій в Брацлаві (Braslaw) і Києві (Kiew). Бористенець (Botisthenes) або Дніпро протікає через країну і розділяє її на дві рівних частини.

Мешканців називають козаками, вони вважають себе вільними людьми, що не підкоряються ані Польщі, ані Росії, завжди підтримуючи свої привілеї та переваги; це була головна причина, чому Мазепа прийняв сторону короля Швеції проти царя, який всупереч договору між козаками і Росією, коли вони спочатку віддали себе під його протекцію, обтяжив їх податками і переобтяжив їх казармами для великої кількості військ, що наповнили всю Україну на початку свого царювання, а особливо під час війни.

Оскільки козаки були не спроможні підтримувати свою свободу з такими могутніми сусідами, вони спочатку віддали себе під захист Польщі, якій вони платили певну річну данину, але після сварки між ними і їх захисниками з причини деяких фортець, в 1645 році вони зобов'язалися перейти під протекцію царя, якому на ознаку свого підкорення вони платили певні річні внески, примушені також проходити військову службу під час війни, коли накажуть. Згодом вони добре служили і воювали, особливо проти турків і татар. У провінції Брацлава поляки досі мають їх міста, а козаки володіють тільки країною в багатьох місцях пустельною. Тільки місто Київ під володінням Росії з 1687 року було добре укріплене, там був Університет і Митрополія з грецьким єпископом. Більше того, вони мали гарнізони в Полтаві (Pultowa), Кодак (Kudac) та інших місцях, козакам належала решта.

Є різні роди або національності козаків. Деякі живуть у містах і селищах і підтримують себе сільським господарством. Інші живуть тільки в наметах удовж річки Бористена (Boristhenes), де вони добувають собі їжу полюванням та риболовством, деякі живуть грабежем на численних островах великої річки, а також виходять далеко в Чорне море. Серед них є група, яку вони називають запорозькими козаками, вони найлютіші, вибирають серед своїх полководця або гетьмана, без будь-яких церемоній, а просто називають його по імені і кидають догори шапки.

Щодо донських козаків або Танаїс (Tanais), вони нагадують запорозьких своїми звичаями. Більшість козаків, що населяють міста України, більш ввічливі і серед них є багато чесних і сміливих людей. Всі вони грецької віри і вибирають свого великого полководця або гетьмана з великою пишністю в своїх церквах відразу після смерті попередника. Цей гетьман має в підпорядкуванні багато полковників, які командують від одної до десяти тисяч людей і, коли головнокомандуючий або гетьман виходить на поле, він легко може зібрати армію з 10 тисяч чоловік, включаючи взагалі всіх козаків. Куди б вони не йшли, завжди з ними був хвіст коня, він же був і перед хатою або наметом, це знак їх гідності. Як тільки він закріплений, війська сідлає коней і слідує за ним. Це сигнал, що глава їх військової республіки присутній.

Запорозькі козаки служать за гроші тому, хто більше заплатить. У його величності їх було чимало на службі, вони приходили і пропонували себе зі своїм гетьманом, їм добре платили, як ми дізнаємось трохи пізніше.

Україна – прекрасна і родюча країна, і так багата на зерно, що люди не можуть все його зберігати і вимушені добру його частину переганяти в міцні напої, які вони дуже люблять, і завжди мають багато харчів. Їх пасовища такі багаті і плідні, що вони заготовляють багато сіна, яке збирають разом у великі стоги під відкритим небом, і воно служить для корму великої кількості коней, які є в цій країні.

Цей достаток всього виникає, по-перше, з прекрасної доброякісності ґрунту, а по-друге, з того, що країна мало населена, бо жителі звикли до мандрівного життя, звідки вони і дістали назву «козаки», що означає людину, яка постійно подорожує. Вони справді пізно почали будувати домівки, обзаводитися сім'ями, будувати міста, маєтки та села, багато земель досі незаселені і необроблені. І, незважаючи на це, тут можливо зробити найкраще поселення в світі.

На їх пасовищах розводять коней виключно сильних і витривалих. Поки їм не виповнилося шість чи сім років, вони бігають вільними по місцевості і взимку, і влітку. Коли приходить пора, вони ловлять їх і починають готувати і привчати до вуздечки та сідла, до яких вони підкоряються з першого разу з великою нетерпимістю та дратівливістю. Їх барани, вівці і рогата худоба – дуже великі і жирні, і з причини її достатку – дуже дешеві. По прибутті до України ми купили бика вагою кілька сотень за п'ять крон і барана по чотири або п'ять пенсів: огузок (задня частина) – це найжирніша частина, її ширина – довжина руки. Вони не роблять вина зі своїх рослин, а імпортують або з Криму, або з Угорщини, і останнє дуже дефіцитне. Їх звичайний напій – пиво, мед і міцні напої, всі три дуже добрі. Будинки зроблені з дерева, дуже низькі, стіни також. В містах часто частокіл і рови з водою. У цю чудову країну ввійшла наша армія, повна впевненості і радості, втішаючи себе можливістю відпочити від постійних походів і провести зиму в хороших квартирах. Ми вже не трималися близько один до одного, щоб запобігти нападам ворога, який оточив нас з усіх боків. І ми не могли захистити деякі полки, при всьому нашому бажанні, чий квартири були на великій відстані, не маючи змоги надати їм допомогу, не згадуючи про те, що противник своїми постійними нападами тримав нашу провізію від нас якнайдалі. Всі ці негаразди заважали нам насолоджуватись родючістю цієї чудової країни.

його величність вирішив продовжити похід. І вибрав місто Ромни і сусідню округу.

І послав містера Гіленкрока укріпити і гарантувати безпеку в цьому місті, розташованому на річці Сула (Sula), недалеко від кордонів з Росією, що має вал і рів, та підготувати зимові квартири.

Гіленкрок прибув у Городище в супроводі деяких військ і з полковником Мазепа та деякими козаками.

Цар нещодавно розповсюдив листівки в кількох містах уздовж кордонів. Ці листівки були повні наклепів, які московитський двір розповсюдив серед козаків, щоб вони повірили, що король Швеції, кого вони змалювали тираном і несправедливим загарбником, прийшов показати всю свою лють, на яку був здатний. Пізніше було роз'яснено, що коли цар дав їм нового великого генерала замість Мазепа, проти кого було найбільше гіркої лайки, він хотів переконати їх визнати його їх головним керівником і триматися твердо проти спільного ворога їхньої країни. Цей наклепницький маніфест був без дати, імені, місця, де він був виданий.

Гіленкрок по прибутті в Ромни знайшов ці видані листівки, і це змусило його віддати одного з бургомістрів під арешт, його обвинуватили в тому, що він був з руськими і просив у них підтримки. Король вийшов із Городища 16 числа і пішов за Гіленкроком з його колоною, пройшовши три ліги до Голінки (Hollinka) на річці Яцунка (Zisz). Перед тим, як він вийшов звідти, він послав генерал-ад'ютанта Лінрота (Linroth) до генералів Крейца (Creutz) і Круза (Cruus), які вели останню колону армії і ще не перейшли річку Сейм (Sem), з наказом перейти її якнайшвидше. Лінрот з радістю приєднався до Круза, але коли він ішов з таким же наказом до генерала Крейца, який був на відстані півліги від останнього, група козаків, які були нашими ворогами, проскочили між двома колонами і несподівано напали на шляху. Оскільки у нього було з собою три чи чотири чоловіки, він був вимушений відступити перед більшістю. Козаки поводитися з ними по-варварськи, кинули мертве тіло на полі бою, а іншого з цієї компанії знайшли наступного дня, і він ще встиг сказати кілька слів про нещасливу долю його товаришів. Цей Лінрот – останній з шести генерал-ад'ютантів, з якими король поїхав до Саксонії, п'ять з них були вбиті, а містер Каніфер (Canifer) – шостий, був в'язнем в Московії.

Сімнадцятого числа цар продовжив свій похід з селища Голінка (Hollinka) до Дмитрівки (Demitrofska) (дві ліги) і звідти вісімнадцятого в Ромни (Romnei), де ми зараз перебуваємо, за дві ліги від кордонів з Московією¹.

Мазепа вже довів королю необхідність укріплення міста Гадяч (Hadiacz), його резиденції, що за шість ліг від міста Ромни. Йому сказали, що новий гетьман виступив у похід на чолі московитських військ.

Прибувши в Ромни, його величність рушив у ту ж ніч з полковником Даблдорфом, зі Смоладським (Smoland) кавалерійським полком, драгунами Шретерфельта (Schreiterfelt) і полком піхоти Вестдотн (Westerdothn) під командуванням Лагеркрони і наказав йому слідувати за Мазепою, який прибув наступного дня за кілька годин до прибуття ворога, увійшов у місто, що, як і інші міста, мало вал і рів з водою. Мазепа, віддавши необхідний наказ і залишивши кілька тисяч козаків з Даблдорфом, повернувся тим самим шляхом, щоб бути ближче до короля в Ромнах.

Тим часом армія розселялася по квартирах у кількох містах та селах у районі десяти-дванадцяти ліг²; два чи три полки були розселені разом згідно з величиною кожного села, які дуже великі в цій країні.

Противник, із занепокоєнням спостерігаючи за тим, як близько ворог розташував

---

¹ Причиною того, що король влаштував квартири в Ромнах, було те, що Мазепа побоювався побачити надто багато військ у Гадячі, звідки вони вирішили продовжити похід, але в той же час він сказав його величності про необхідність запобіжних заходів, щоб бути на місці до приходу руських. Мазепа хотів, щоб деякі полки рушили звідти, і його величність погодився.

² Армія була розподілена від Прилук (Przyluki), міста Ромни (Romnei) і Гадяча (Hadiacz) до Лохвиці (Lochvica).

свої зимові квартири до їх кордонів¹, вислав великий загін для протистояння. Ця подія дала їм можливість показати себе. Двадцять першого листопада полковник Дюкер (Duker) мав бій з генералом Реном і потіснив його зі шведської території, яку він хотів атакувати.

Знову полковник Таубе в ніч між 27-м та 28-м переміг групу козаків і московитів і взяв у них близько дев'ятсот коней. Були вбиті і спалені, решта врятувалася. Іншого разу Дюкер першого грудня напав уночі на групу противника на московитській території, вони билися «вогнем і мечем». Пізніше генерал Круз бився з загоном з п'яти тисяч козаків і московитів, за кілька ліг звідси і взяли у них більше тисячі коней.

Дякувати Богові, до цього часу кожного разу, як ми зустрічали ворога, ми перемогли його.

З глибокою повагою до Вас, милорд,
Ромни, 5 грудня 1708 року
Ваша Світлість Густав Адлерфельд,

Для ілюстрації останніх подій з цього листа повернімося до нашого журналу.

20-го числа полковники Дюкер і Таубе, які були відправлені, щоб захопити містечко Сміле, яке було призначене для їхніх квартир, прибули туди і дійшли до передмістя. Магістрат не дозволив їм увійти в місто без спеціального наказу Мазепа. У той же час вони прийняли генерала Рена і три чи чотири тисячі московитських драгунів з іншого боку. Коли короля сповістили про це, він поспішив сюди так швидко, як тільки міг, віддавши наказ колонам Спарра і Росса вирушати, що вони негайно і зробили. Тим часом генерал Рен зробив усе, щоб забарикадуватися якнайкраще.

21-го числа колони Спарре і Росса прибули до Смілого (Smielajah) з двома батальйонами гвардійців, їм було наказано слідувати за ними. Вони з'явилися на місці відразу після бою, коли генерал Рен, зробивши вилазку, був відкинутий назад у місто з втратами чотириста чоловік. Цей бій тривав недовго, але був дуже жвавий; два шведських ескадрони трохи постраждали на початку бою. В той же день козаки з ворожого боку взяли кілька фургонів багажу і вбили кількох наших хворих, що заблукали, слідуючи за колонами Росса і Спарре.

22-го числа Мазепа повернувся з Гадяча до штаб-квартири. Козацький полковник Апостол відбув до Миргорода з полковником лубенським (Lubieniki) і групою козаків з деякими претензіями і попрямували до руських. Він був невдоволений, що Мазепа зобов'язав його привести свою дружину і родину в Ромни для слідування за армією, як робили всі інші козацькі дружини.

Нам повідомили в той день, що цар, вирушивши в Лебедин (Libidin), викликав велику кількість військ, що пройшли лігу з Гадяча в маленьке місто Веприк (Wierpek), що розташоване на річці з такою ж назвою, і цар підготував це місто для оборони. Більш того, він мав у Лебедині (Libidin) близько 20-и тисяч людей для атаки Гадяча, чий гарнізон, як він дізнався, був дуже слабкий у порівнянні з атакуючими військами, і він сподівався захопити його з першого разу.

23-го числа генерал-майор Мейєрфільд (Meyerfeld) і полковник Альбедиль (Albedyhl) прибули зі своїми полками і рушили до передмістя Ромнів. У ту ж ніч генерал Рен відступив від міста Сміле (Smielajuh) у зв'язку з приготуваннями наших військ до нападу. Генерал Дюкер переслідував їх, вбив і взяв кілька полонених з їхнього боку.

24-го його величність послав Гиленкла (Gullenkla) в місто Сміле (Smielajuh) з наказом спалити його.

26-го числа Мейєрфільд та Альбедиль рухались до своїх квартир. Дабл-Карлес заволоділи передмістям.

---

¹ Цар послав свої війська вдовж кордонів, а сам вийшов з Глухова (Gluckow), де він був певний час, у Лебедин (Libidin) біля Гадяча. Волконського (Wolkonski) було послано в Миргород (Mirгород), у нього був сильний гарнізон у Ніжині (Nuzin) на березі Десни.

У ніч з 27-го на 28-е полковник Таубе, який повертався в Ромни з Дюкером, напав на велику групу московитів і козаків. Більшість з них була порубана мечем, частина – спалена, решта врятувалася. Таубе взяв більше дев'ятисот коней.

Першого грудня полковник Дюкер з 6-ма сотнями кіннотників зробив вилазку, перейшов кордон, напав на групу московитів і, вторгаючись далі на територію противника, палив усе і рубав мечем і повернувся з втратами тільки 3 чоловіки.

П'ятого числа генерал Круз і полковник Таубе розбили групу з п'яти тисяч козаків і руських, з якими вони зустрілися вночі біля Кролевця[?](Krolevca), кілька ліг від міста Ромни, багато порубали мечем, інших штовхнули в річку Сула і взяли близько тисячі коней.

Десятого числа підполковник Функ рушив з 5-ма сотнями кіннотників «привести до розуму» селян, які збиралися в різних місцях, та напоумити їх. Він убив більше тисячі козаків в маленькому містечку Терни (Tereny), що він спалив, як і місто Недригайлів (Dribalow). Він перетворив на попіл ті села, що належали козакам, які були на стороні противника, рубав мечем усіх, кого знайшов, щоб налякати решту.

Мали надію, що маніфест короля, датований кінцем листопада, написаний латинською і розповсюджений серед козаків, переконає в благородстві намірів його величності, який прийшов позбавити їх від ярма, від якого вони страждали; але, незважаючи на найсильніші запевнення в тому, що їх буде захищено і поновлено в правах і не буде заподіяно ніякої шкоди, якщо вони сидітимуть тихо вдома, здавалося все це не вразило людей, яких цар своїми прокламаціями і новим гетьманом знайшов способи завоювати. Тож ми були в постійних сутичках з населенням, що вкрай турбувало старого Мазепу, особливо, коли йому доповіли, що була здана Біла Церква, де його втрати були значними.

Король, зрозумівши з приготувань царя в Лебедині, що він збирається в Гадяч, рушив 17-го числа з міста Ромни з піхотним полком гвардії, Апландерс (Uplanders) і Дабл Карлес (Dabl-Carles), піхотою і полком драгунів Дюкера, щоб розшукати противника і запропонувати їм бій.

Його величність пройшов у той день дві ліги до Липової Долини (LipowaDalina), де ми напали зненацька на сотню московитських драгунів, які були послані спостерігати за шляхом між містом Ромни і Гадяч; тридцять були порубані на шматки волохами, а решта, а саме: майор, лейтенант і сімдесят драгунів були взяті у полон. Принца Вуртенберга (Wurtenberg) мало не вбив драгун противника, який підійшов ззаду і хотів відрубати йому голову, але принц, збираючись зробити удар, обернувся і уникнув удару.

Вісімнадцятого числа його величність продовжив похід і прибув у Гадяч (три ліги), гарнізон складався з полку Смоланд (Smoland), дворянства Лівонії, обидва – кіннота, драгунів Шретерфельда (Schreterfeld) і піхоти Вестботн (Westerbothn). Протягом години з приїзду короля противник був готовий дати бій і все було для цього готово, коли вони дізналися від драгунів, які врятувалися від нападу в Липовій Долині, про наближення військ, що йшли на допомогу, тому вони підпалили передмістя Гадяча та склад фуражу, що був там, і поспішно відступили.

Цар, який був на відстані півліги від цього міста і рухався зі значними силами в підтримку бою, повернувся і квалливо втік до Лебедина.

Ця перша ніч була нестерпно холодна, всю зиму погода була морозна і вкрай сувора. У місті були тільки одні ворота, через які проїжджали одні за одним, дуже повільно, багато возів. Місця було дуже мало для такої кількості людей і коней. Багато їх залишалося за воротами міста просто неба протягом кількох днів і ночей, поки розміщали ті вози, що вже заїхали до міста.

Багато померло від надзвичайного холоду і втратили кінцівки (відморозили руки й ноги), місто було повне хворими, всі домівки нагадували лазарет з жахливими видовищами. Король теж не уникнув моторошного впливу суворої пори року у вигляді опухання носа, який він натирав снігом, єдиний спосіб боротися з онімінням.

І якщо наші війська так страждали від лютої зими, то царські війська, які пере-

бували в постійному русі, страждали не менше. Звідусіль ми чули про хвороби, що лютують в їхніх гарнізонах і казармах, і, оскільки вони постійно повинні були бути на варті з причини постійних походів його величності, які не залишали їм ані хвилини спокою. Цей постійний неспокій разом з нестерпним холодом зводив у могилу більшість їхніх людей. Але вони хоч мали змогу переносити мертвих за допомогою новобранців з Росії, і сам царевич поповнив свою армію 17-а тисячами новобранців.

У той самий день п'ять полків зайшли в Ромни, де містилися суд, канцелярія і драбанти, а саме: піхота Спарра, Буквальда і Кронмана (Сronman), кіннота Круза, драгуни Таубе, щоб замінити війська, які його величність взяв з собою.

З генерал-майором Мейєрфільдом (Meyerfeld) відбулися деякі події під час їх походу з Лохвиці (Lochvica) для з'єднання з військами короля, а також зіткнення з Волконським (Wolkonski), який командував гарнізоном в Миргороді (Mirgorod), його було розбито і він відступив з втратами. Мейєрфільду під час походу не пощастило, він зламав ногу, впавши з коня, але потім отримав хороше лікування.

Оскільки король був невдоволений сусідством противника і горів від нетерпіння атакувати його, він вирішив знайти і переслідувати противника, поки той не утримає свої позиції. Отже, залишивши весь свій багаж і хворих в Гадячі з кількома полками для їх охорони і пославши за суддею та драбантами з міста Ромни, він сам 26-го з частиною армії рушив прямо у Веприк (Wierpek), куди був посланий Рен зі значною кількістю військ, який, як тільки дізнався про наближення короля, залишив у місті три батальйони і негайно рушив у бік селища Кам'яне (Kamien). Наш авангард і волохи були біля ар'єргарду і зіткнулися з руськими козаками і калмиками, які прикривали його спішний відступ.

Рен продовжив похід зі всією старанністю і, проходячи біля Кам'яного, розташованого на тій самій річці, що й Гадяч, три ліги від Веприка (Wierpek), він залишив тут полковника з групою драгунів і прослідував у бік Лебедина (Libidin). Під час цього походу наші війська наймовірно страждали від холоду, кілька людей і коней загинули і багато втратили руки і ступні.

27-го король пройшов повз Веприк у погоні за Реном, залишаючи полк кінноти Саут Сканія (South-Scania) під командуванням Орнстеда (Ornstedt), а полк піхоти Остгот (Ostrogoths) під командуванням Джеймса Сперлінга (JamesSperling) для спостереження за цим невеличким містом; пізніше до них приєдналися драгуни Мейєрфільда (Meyerfeld) та Альбеділя (Albedyhl). З іншого боку граф Джаспер Сперлінг (JasperSperling) зі своїм полком Вестгот (Westrogoths) підійшов до Кам'яного (Kamien) і попрямував на відстань півліги, де він витіснив авангард противника.

Король просунувся кілька ліг до села Плішивець (Plesznicz), коли холод став такий пронизливий, що стало зовсім неможливо продовжувати похід. Це змусило його величність зустріти там Різдово з полком, який він мав з собою, і який теж страждав від холоду в своїх квартирах.

Граф Джеймс Сперлінг (JamesSperling) за наказом короля наказав коменданту Веприка (Wierpek) здати фортецю, але той відмовився; Сперлінг повідомив його величності, хто заміняє його квартиру, повернувся в Зіньків (Czinkow), де він розмістив свій піхотний полк.

Зіньків (Czinkow) – маленьке місто, укріплене в традиціях цієї країни з частоколами і валом, обкопаним ровом. Багато селян замкнулися в ньому під приводом того, щоб бути нейтральними і не приймати ні шведів, ні руських. Поки Ранк (Rank) був у поході, прибув полковник Таубе, що рухався з 5-а сотнями кіннотників з боку Кам'яного (Kamien), і підпалив передмістя. Король слідував за Ранком і знову пройшов повз Веприк, він залишив там полк піхоти Апланда (Upland) з чотирма гарматами; і, пройшовши поряд з великим лісом, ввечері прибув до Зінькова (Czinkow). Він знайшов ворота закритими, а населення – особливо багато селян перебувало на фортечних валах – все нетверезе, робило багато галасу і було збудженим. Генерал-ад'ютант Гиленкля (Gyllenkla) підпалив кілька хат у передмісті.

31-го (Gyllenkla) отримав наказ закликати населення здати місто, оголосивши

тим, хто були в місті, що протягом години вони повинні здатися; люди вимагали більше часу, але їм було відмовлено. У той же час король привів батальйон Кальмар (Calmar), підійшов до воріт і чекав, поки капітуляція не буде підписана. Згодом, коли ще не сплинула година, залякане населення здалося і відкрило ворота, якими батальйон Кальмар тут же заволодів.

Король рушив в передмістя з полком Дабл Карлес (Dable-Carles) під командуванням Серго (Siergoth), Вестланд (Westmanland) під командуванням Рооса і Кальмаром (Calmar) під командуванням Ранка (Rank), все це піхота з артилерією та кіннота Остгот (Ostrogoth) під командуванням Гамільтона (Hamilton) разом з драгунами Дюкера (Duker) і Шретерфельта (Schreiterfelt). Решта армії залишилася чекати наказів в Гадячі та поблизу. Граф Піпер (Piper) з частиною драбантів і двором короля були розквартировані біля Красних Лук (Crasnaluka). Основна частина багажу двору короля залишилась у Гадячі.

